

URBANIK TÍMEA

Téma és technika alakváltozásai

FÜST MILÁN *NEVETŐK* ÉS
A FELESÉGEM TÖRTÉNETE CÍMŰ MŰVEIBEN

„Ha a valóság pontos, és összefüggésekben
gondolkodik, mi csak pontoskodók lehetünk
és összefüggésekről gondolkodhatunk.”

Mészöly Miklós

A történetek az emberi kultúrában, a szocializáció és identitásképzés folyamatában az egyik központi helyet foglalják el: „Hallott, látott és továbbadott történetekből felépülő világban élünk.”¹ A kulturális környezetünket alakító történeteknek három jól elkülöníthető, de mégis egymásra épülő funkciója van: (1) feltárják a dolgok működésének mikéntjét; (2) leírják azokat; (3) cselekvésmintákat nyújtanak – definiálja George Gerbner a történetek funkcióit.² Gondolatmenetének további részében arról beszél, hogy ideális esetben e három funkció egyensúlyban tartja és ellenőrzi egymást, majd a konkrét megvalósulások történeti áttekintésére vállalkozik, melyben a „legősbib” állapot a személyes kontaktus során elmondott történet. Az érintett szépirodalmi művekben közös, hogy a történetek középpontjában ilyen ős- vagy inkább alapállapotnak nevezhető személyes kapcsolatok halmozott megjelenítései állnak. Halmozott olyan értelemben, hogy a személyes kapcsolatról szóló történetekben is más kapcsolatok történetei mondódnak el. E történetek a fenti funkciókon kívül a Gerbner által is említett közösséglétrehozó szereppel szintén rendelkeznek, mely elemzésem szempontjából különösen hangsúlyos.

A Füst Milán-próza alakulástörténetében a *Nevetők* című kisregény és *A feleségem története* című regény alapján egy lehetséges alkotástechnikai párhuzam bemutatására vállalkozom, melynek e művekben a szereplők közti viszonyrendszer létrehozása szempontjából kiemelkedő szerepe van. Mindkét műben fellelhető a szöveg kérdésfelvetéseit, problematikáját magába sűrítő történetmag, mely a hír valamilyen formájában jelenik meg, a szereplők közti kommunikáció során mondódik el és értelmezés tárgyává lesz. Mindegyik történetértelmezésben megkérdőjeleződik az adott történet fent felsorolt funkcióinak, e funkciók működésének hogyanja. A művek értelmezhetőek a történetmag köré épített héjszerkezetként, melyben az egyes héjak a „mag”-ban felvetett kérdéskörre adnak lehetséges válaszokat.

(*Nevetők*) A *Nevetők* esetében a történetmag egy felolvasott újsághír formájában jelenik meg, szerepe többfunkciós. Részben a regénybeli barátság alakulástörténetének egy

¹ George Gerbner: *Ki mondja el a történeteket?* In: *Média az ezredfordulón.* szerk.: Róka Jolán, Szegedi Tudományegyetem, 2000. 9.

² *uo.*

kitüntetett pontja, melyben a szövetség és hierarchia egyaránt megteremtődik, részben az emberi kapcsolatok határhelyzeteire irányítja a figyelmet. A történetmag sokrétű működésének vizsgálata előtt és mellett néhány szó a formáját tekintve hangsúlyozottan újsághír, napihír szerkezeti felépítéséről.

Roland Barthes a napihírről írott tanulmányában a napihírt elkülöníti a többi sajtóműfajtól, amelyek jól meghatározható kategóriákba sorolhatók, mint politikai hír, gazdasági hír... Ezzel szemben „a napihír valamiféle *szörnyszülött* információ.”³ Összehasonlítva például a politikai hírrel, melynek struktúrája mindig részleges, emellett előismereteket igénylő, a napihír – Barthes szerint – totális információ, tartalmazza az összes rávonatkozó tudnivalókat, nem igényel olyan szintű előismereteket a világból, mint a politikai hír: „Az olvasmány szintjén a napihírben minden benne van, körülményei, okai, múltja, kimenetele; de tartam és szövegösszefüggés nélkül képez egy közvetlen, totális létet, amely – legalábbis formálisan – nem utal semmilyen implikációra.”⁴ A kisregény szempontjából is lényeges, hogy az újságolvasás egyfajta kezdeti szakaszát is jelentheti a napihír dominanciájú sajtóolvasás. A kisregényben a két „főszereplő”, két 16 éves fiú beszélgetésében, Andor felolvasásában hangzik el az újsághír, mely önmagában is információértékű:

„Tizenhat évesek voltunk s az Andrássy úton sétáltunk: ez a séta is egyike volt nagylelkű kísérleteimnek. Kezdetben iskolai mozgalmakról beszéltem neki, pártokról, tanárokról, – tanulókról, akiket megvettem s ő mindezt tájékozatlanul és érdektelenül hallgatta. A beszélgetés megakadt s én már bosszúsán azon gondolkodtam, mint hagyhatnám itt ezt a szamarat, mikor egyszerre megszólalt:

- Olvastad ma az Esti Újságot? (Akkor még ez a lap járta.)
- Te újságot olvasol? – kérdeztem meglepetve.
- Hogyne, már régóta, – feleli.
- No és érdekel? És apád meg is engedi néked?
- Hogyne engedné. Szóval nem olvastad. Pedig ma érdekes.

S azzal vett egy Esti Újságot s egy hirdetőoszlophoz támaszkodva felolvasott egy hírt.”⁵

Az elbeszélő pozíciójából Jenő beszéli el egyik első, Andorral tett közös sétáját, mely séta és beszélgetés végére Jenő „lefőzve” és „leforrázva” érzi magát. A kezdeti szituációt jellemző erőviszonyok, melyek Jenő értelmezésében jelennek meg, felcserélődnek, Jenő leereszkedő magatartása átalakul, a séta végére már felnéz Andorra, a barátság kialakulása és a Jenő-féle függőség is e beszélgetéstől datálható. A felnéz igealak jól kifejezi a kialakuló viszonyrendszert. Az igeekötő a maga fölé helyezésnek, a *néz* pedig annak a mentalitásnak ad formát, melyben a barátság története fokozatosan átalakul. Jenő egyre inkább nézője, szemlélője lesz Andor életének, majd a regény második részétől hallgatója, mikor Andornak adja át az elbeszélői hangot. Az elbeszélés célja, hogy a hallgatót, Jenőt részesévé tegye a saját történetének, konkrét helyet is kijelölve számára a történetben azzal a gesztussal, hogy alibit kér tőle.

Andor érettségét, a szülőktől való viszonylagos függetlenségét jelzi és tágabb tájékozottságot mutat az újságolvasás, melyben, úgy tűnik, még elsődlegesek azok a hírek - a

³ Roland Barthes: *A napihír stuktúrája*. In: *Strukturalizmus I*. Európa, [1971.] 173.

⁴ id. m. 175.

⁵A kisregény először 1918-ban jelent meg a Nyugatban, majd 1920-ban, 1949-ben, 1958-ban az író módosításaival. (Jelentős változtatás az 1920-as és az 1949-es kiadás között történt.) Dolgozatomban az 1958-as kiadás szövegváltozatát vettem alapul, mint az író által utolsóként jóváhagyott változatot. Füst Milán: *Kis regények I*. Magvető, 1958. Az oldalszámok erre a kötetre vonatkoznak a továbbiakban. *Neretők*, 180.

napihírek – melyek megértése kevésbé igényel előzetes tudást, illetve más jellegű tudást igényel, mint más hírcsoportoké. Az Andor által olvasott, felolvasott, majd értelmezett hír a Barthes által bemutatott napihír szerkezetének egy összetettebb változata.

Barthes szerint a napihír egy zárt struktúra, melyben két tényező van élénk állítva és a kettő közti viszonylatnak a problematikája alkotja meg a napihírt. Kiemeli, hogy nem maguk a tagok a fontosak, hanem a viszonylat, amely őket egyesíti. Az első lehetséges viszonylat az okság. Ez a viszony gyakori, alapesetei – itt főként azokat emelem ki, amelyek a kisregény történetmag-híre szempontjából is relevánsak – egy bűncselekmény és indítók, vagy a nagyhatású sztereotípek, például a pénzvágtyból elkövetett bűn. „De mindazokban az esetekben, amelyekben az okság valamiképp normális, a várakozásnak megfelelő, a hangsúly nem magára a viszonyra esik, bár továbbra is ez alkotja az elbeszélés struktúráját, hanem áthelyeződik azokra a tényezőkre, amelyeket *dramatis personae* (szereplők – gyermek, aggastyán, anya stb.) néven emlegethetünk, amelyek mint emocionális hajtóerő arra valók, hogy életet leheljenek a sztereotípbá.”⁶ A napihír szereplői gyakran bírnak az okozatiságot megkérdőjelező erővel, s Barthes a napihír lényegének épp a kauzalitást megkérdőjelező szerepét látja. A napihír megdöbbenést kelt, az pedig valami zavarra utal, a kauzalitás rendjében fellépő zavarra. A napihírben a megmagyarázhatatlan két ténykategóriára korlátozódik, a csodákra és a bűnökre.

A napihír struktúrájának tagolására alkalmas második viszonytípus az egybeesés viszonylata. Az egybeesés akkor igazán látványos – mondja Barthes – amikor a visszajára fordít bizonyos sztereotíp helyzeteket. „Minden egybeesés egyidejűleg megfejthetetlen és értelmes jel. [...] A napihír kauzalitása szüntelenül ki van téve az egybeesés csábításának, és megfordítva, az egybeesést szüntelenül a bűvkörébe vonja itt a kauzalitás rendje. Aleatorikus, véletlenszerű kauzalitás és megrendezett véletlen egybeesés, ennek a két mozzanatnak az egybekapcsolása alkotja a napihírt; ketten együtt végül is olyan kétértelmű övezetet takarnak, amelyben *az esemény teljesen átélhető jellé válik, de olyan jellé, amelynek a tartalma végül is bizonytalan.*”⁷ Barthes a napihír mint tömegművészet történelmi funkcióját abban valószínűsíti, hogy megőrzi a társadalomban a racionális és irracionális, az értelmezhető és a kifürkészhetetlen kétértelműségét, s ezáltal leképezi egy kultúra vázlatos rendszerét.

A *Nevetők*ben felolvasott újsághír a következőképpen szól: „Belgiumban történt, hogy egy ember a bátyját, aki a majorátus ura volt, bezárta a pincébe és befalazta, hogy a családi vagyont megszerezze. Tizenöt évig egy kötélén eresztett le neki ételt. A bezárt ember tizenöt éven át nedvesítette s a körmeivel vájta a falat, végül feljutott a világba holdfényes éjszaka. Elvadultan, térdig érő szakállal, hunyorgó szemével egyenesen a konyhába ment. Vett egy kenyér-kést és a hálószoba felé tartott. Csak egy ember aludt az ágyban, abba gondolkodás nélkül beledőfte. Az öccse felesége volt. – S a „befalazót” ma állították bíróság elé. – (Ki tudja melyik ügyes hírlapíró találmánya volt az egész.)”⁸

A hír a napihír összetettebb formájában valósul meg, a terjedelem, a nyolc mondatra tagolódás is mutatja ezt. Az állítások a Barthes-i elemzés szerint négy párba rendeződnek. Az első pár viszonylata megfelel az oksági viszonylatnak, két tagja, egy bűncselekmény és indítók, illetve a pénzvágtyból elkövetett bűn kategóriájába sorolható. A kauzalitás rendjét a családon belüli bűn, de erőteljesebben a választott halálnem kérdőjelezi meg. A kisregényben Andor értelmezésében ez az állításpár lesz a legfontosabb. A bűn a napihír egyik lehetséges ténykategóriája Barthes-nál. A következő feszültség a halálraítélés és

⁶ Roland Barthes: *A napihír struktúrája*. 177.

⁷ id. m. 182-183.

⁸ *Nevetők* 180-181.

életbenmaradás ellentétpárjában fogalmazódik meg, melyben az első két mondat alkot párt a harmadikkal. Az állítás információértéke szempontjából a negyedik mondat a körülményeket részletezi. A 15 éven keresztül tartó fogság túlélésében és a kijutásban a napihír másik ténykategóriája, a csoda kap szerepet. A harmadik állításpár, az első tagot némiképp szűkítve az ötödik és hatodik mondatra, a hetedik mondattal alkot párt, melyben a véletlen, az egybeesés viszonylata jut érvényre, mely a sztereotip helyzetet a visszájára fordítja. A bosszúból egy ártatlan (nyitva hagyott kérdés, hogy az asszony bűnrészes-e) ember meggyilkolása valósul meg, s kérdéssé válik e véletlen szükségszerűsége. Az utolsó, negyedik állításpár: a hír egésze és a nyolcadik, a zárómondat, mely a bűn, büntetés és bűnhődés értelmezésformáit mozgósítja.

Látható, hogy a *Nevetők*beli napihír, melyet az elbeszélő ironikus kiszólása zár a hír lehetséges konstrukció voltára utalva, valóban felvonultatja a napihír struktúrájának főbb jellemzőit. Az okságot példázó bűn és indítóok után a kauzalitást nélkülöző csoda, majd a véletlen, az egybeesés viszonylata következik, mely a kauzalitás igényét hozza létre az értelmezőben, végül a megoldásként is definiálható tárgyalás a bűn értelmezésének kérdéseivel és némi elhallgatással magára a kauzalitásra, a rendre kérdez rá. Jól érzékelhető a történetmagban az ok-okozatiság rendjének megkérdőjelezése.

A *Nevetők*ben egy viszonylat kialakításában – a barátságában – kitüntetett helye van ennek az újsághírnek. A már említett közösségi funkciót is betölti, létrehoz egy közösséget és a viszonyon belüli hierarchiát is egyszerre. Jenő az értelmezés kezdetén kezd figyelni Andorra, a végére már maga fölé helyezi őt, és elkezd kialakulni a függés, utánzás és szeretet sajátos rendje, melyben az indokolatlan, tehát kauzalitást nélkülöző cselekedetek fontos helyet kapnak majd.

Az olvasott, továbbadott és értelmezett történet a *Nevetők*ben leképezni látszik a Gerbner által meghatározott három funkciót, létrehozva ezzel egy sajátos mikrostruktúrát, amennyiben (1) feltárják a dolgok működésének mikéntjét; jelen esetben úgy, hogy megkérdőjelezik; (2) leírják azokat; a hír értelmezése erre is irányul; és (3) cselekvésmintákat nyújtanak – a regényben is megjelennek ezek a kauzalitás rendjét nélkülöző cselekedetek.

Az állításpárok minden esetben a korábbi információk egésze és az új információ együtteséből állnak, a köztük lévő viszonyok változásai párhuzamba hozhatók a barátság alakulástörténetével. A barátság története is ok-okozati viszonyalattal indul, Jenő hívet szeretne magának szerezni, majd a csoda kauzalitást nélkülöző rendje érvényesülhet a függés és ragaszkodás létrejöttében, amelynek indítékait az elbeszélő Jenő sem érti. A véletlen, az egybeesés viszonylata a későbbi bottal ütlegetés jelenetében bukkan fel, a két fiú nagyrészt egymástól független élettörténete keresztezi egymást mindkét szereplő által értelmezhetetlen módon, de erőteljesen létrehozva a kauzalitás igényét. A „renden” kívül álló cselekvést Jenő mindenáron értelmezni szeretné, vagy ha erre nincs mód, úgy megbosszulni, tehát sértésként könyvelni el. Andor későbbi elbeszélésében utalás történik rá, hogy a bottal ütlegetés sokkal inkább az ő lélekállapotát jellemezte, mint a Jenővel való kapcsolatot. A barátság történetében Andor elbeszélése, a szerelem története, a bűn értelmezésének kérdéseivel és némi elhallgatással magára a kauzalitásra, a rendre kérdez rá. A szerelmi történet szerkezete is hasonló ívet ír le, Andor története a tudatos szándéktól az ellenőrizhetetlen rajongáson át határhelyzetbe kerülve a bűn kérdéséig jut el. Jól érzékelhető a kisregényben az ok-okozatiság rendjének megkérdőjelezése mind a barátság, mind a szerelem történetében.

A szöveggháló szövéseről így vall Füist Milán *Napló*jában: „Én magam rendesen két átfestéssel dolgozom. Előbb alapozok – de sosem bízom ennek a pillanatnak abszolút ízlésében. Még egy lelkesült pillanatra van szükségem – hogy egy második szerencsés másodperc ízlése átformálja és abszolútabbá tegye a munka értékeit. – Rendesen témá-

ból is kettő kell nekem egy munkához, – az egyik az alapozáshoz szükséges, a másik, hogy kitöltse és teljesebb tegye.”⁹

A szálak találkozási pontjaiból álló, erősödő és szövődő történet két szereplővel, két történettel, két elbeszélővel formálódik szöveggé. Olyan szöveggé, amely a létét létrehozó találkozásokról, vagy az arra irányuló vágyról szól. Szövegszinten is létrejön két találkozási pont, mikor a két monológ előbb egybeolvad, majd a Másik¹⁰ veszi át a szót; s mikor a történetben elbeszélte Másik története befejeződik, a Másik hangja a szövegben elhallgat. Jenő elbeszélése az Andorral való barátságáról szól, tulajdonképpen mindig a Másikról, Andorról, vagy a Másik rá gyakorolt hatásáról beszél. Majd megszólal a Másik (Andor), aki újra egy másik Másikról, a neki rendelt Másikról, Meláról beszél.

A szöveg elbeszélőinek *létehez szükséges a Másik*, akiről beszélve lesznek elbeszélővé vagy egyáltalán létezővé. Az első elbeszélő (Jenő) szövegéből sokat megtudunk a Másikról, Andorról, az elbeszélőről már kevesebbet, az ő nevét csak a Másik, Andor mondhatja ki. Ezáltal egyféle egymásrautaltság, illetve kölcsönösség rajzolódik ki az elbeszélők között.¹¹

A második elbeszélő (Andor) azért, hogy a Másikról, Meláról beszél, mutatja meg magát. A szál itt valamelyest megszakad, Melától csak aláírási szöveg szerepel a regényben¹² és egy el nem beszélt történet, amely éppen némaságánál, el nem beszéltetésénél és el nem beszélhetőségénél fogva ragadhatja meg az olvasót. Ezzel kivezet a regény szövegéből az író Másikja, az olvasó felé. A kisregénynek a *Nyugatban* megjelent első változata nem tartalmazza Mela „aláírását”, sőt jó néhány Melára vonatkozó részt sem. Tehát Mela szerepe az átírások során jelentősen megnőtt.

Andor elbeszélése a Másik (Andor) Másikról (Mela) szóló szövege is, tehát nem csak a neki rendelt Másikhoz (Mela), hanem Jenőhöz is — ahol ő a Másik — kapcsolódik. Míg a Melához kapcsolódás inkább kimutat a szövegből, addig a Jenőhöz kapcsolódás újraolvasztatja Jenő szövegét, hisz itt az a Másik beszél, akiről Jenő korábban szolt. A Füst Milán által említett alapozó és kitöltő, vagy teljességet adó témák a *Nevetők* esetében, mint egy „egész” egymás mellett történő részei valósulnak meg, a részek együtt valósítják meg a „teljességet”.

E teljesség és egység megvalósulásának jelei lehetnek a történetek hasonló struktúrái. Abban is közös az újsághír, a barátság és a szerelem története, hogy mindhárom történet hitelessége elmondásuk után visszavonódik vagy elbizonytalanítódik. Az újsághír esetében kiszól az elbeszélő, szerinte lehet egy ügyes újsághír konstrukciója a hír. Andor visszavonja történetének hitelességét, tréfává minősítve az elmondottakat. Jenő a kisregény zárlatában múltja egy részeként definiálja a történetet, melyet köd takar előle. Ez nem valódi visszavonást jelent, hanem inkább a regény több helyén szereplő értelmezés nyomatékosítását, mely a szereplőket egy személyiség különböző részeiként értelmezi.

⁹ Füst Milán: *Teljes Napló II*. Fekete Sas, 1999. sajtó alá rend.: Szilágyi Judit 738.

¹⁰ A „Másik” fogalmát a levínasi értelemben használom. Az én-nel konkrétan átellenben álló másik embert jelöli, akihez az én etikailag – tehát közösségi értelemben – viszonyul. Emmanuel Lévinas: *Nyelv és közelség*. Jelenkor, 1997. 214.

¹¹ A Másik, illetve a Másikkal való kapcsolat, nemcsak az a „hely”, ahol az én kimondódhat, hanem ahol, ami által megpillantódhat. „Mi mind, akik vagyunk, lenni akarunk és tükröződni, e kettő együtt, úgy látszik az élet telje.” (Füst Milán: *Látomás és indulat a művészetben*. Kortárs, 1997. 45.)

„A dolgok csak a látás által valamilyenek. Szükség van a tükröző felületre.” (Füst Milán: *Pilli története*.)

Az én mint a Másik tükre szerepel A mester én vagyok című regényben. „... már csak tükrözők, és mindég őt magát, úgy tükrözöm, aki éppen szembenáll velem és bárki az és kíméletlenül, -- megjegyzés nélkül, -- egészen úgy, mint a tükör, ...” (Füst Milán: *A mester én vagyok*. Fekete Sas, 1998. 7.)

¹² „ezentúl mindvégig, a sírjáig alázatos és hűséges Melanieja.” *Nevetők*. 348. A történet ezzel az aláírással zárul, ez után már csak egy rövid önreflexív befejezés következik.

Az újsághírben megvalósuló történetmag és a regény egésze szempontjából nem csupán az újsághír története és struktúrája fontos, hanem a hírnek a kommunikációban elfoglalt helye, szerepe és értelmezése is.

Andor értelmezésében az első kérdés, ami a hír kapcsán felvetődik: „Mit gondolsz – mondta – nagyobb lett volna-e bűne, ha megöli?”¹³ Ezzel a kérdéssel kezdődik (folytatódik?) az érvelés, melyet annak kifejtése követ, hogy a befalazás nagyobb bűn-e, nagyobb szenvedést okozott-e vele a testvérének a „befalazó”. Ennél a pontnál próbál Jenő közbeszólni, de Andor válaszképpen kettejük helyzetére aktualizálja a problémát egy bagatellnek látszó formában: „Várj csak – folytatta ő. – Mit választanál te, ha elítélnének arra, hogy egész életedben mondjuk, egy fürdőkádban kell ülnöd?”¹⁴ Jenő megdöbben Andor kérdésén. A kérdés, s a benne körvonalazódó hierarchia mellett tehetetlennek bizonyul. A kellemetlen helyzet, mint a regényben gyakran, itt is nevetésbe torkollik. A nevetés nyelv előttségé és utánisága a megfogalmazhatatlan szívós jelenléte a szövegben.

A nevetés elülte után a beszélgetés egy újabb szakaszába lépünk. „– Biztos, hogy van a halálnál nagyobb szenvedés is – mondta utóbb elgondolkozva –, legalábbis sok ember inkább öngyilkos lesz, semhogy kínszenvedéseit elviselje. Aki tehát ilyet tesz, többet tesz, mint a gyilkos és ha bíró volnék, halálra ítélném”¹⁵ – válaszol Andor az eredetileg feltett kérdésre. A határhelyzet nem csupán az élet és halál kettősében fogalmazódik meg, hanem az emberi kapcsolatok határhelyzeteire is ráirányítja a figyelmet. Az újsághírben megfogalmazott szituációban Andor szerint a fiatalabb testvér többet tesz, mint a gyilkos. A halálnál rosszabb, ha a Másik által egy számunkra élehetetlen szituációba vagyunk kényszerítve – így is meg lehetne fogalmazni a problémát, mely a regény összes viszonyában tematizálódik. A befolyás és kényszer oka minden esetben a megmagyarázhatatlan és elháríthatatlan függés a Másiktól.

Jenő kérdése révén az öngyilkosság gondolata lesz a következő témavariáció, melyet Andor újra az újsághírrre vonatkoztat, majd a védő szerepét felvéve a befalazást mint az életben maradás lehetőségét tünteti fel. Az újsághír lehetőséget adott Andornak a pro és kontra érvelésre, a bíró és a védő szerepében egyaránt meggyőző volt. Nyitott kérdés marad nem csupán Andor állásfoglalása, hanem a szituáció szándékoltsága is, hogy átlátva Jenő céljait válaszként olvasta-e fel és értelmezte az újsághírt vagy egy számára érdekes hírt osztott meg Jenővel. A szándék bizonytalan, mivel Jenő elbeszélésében olvassuk a történetet, az eredmény a két fiú közti hierarchia és egyben a barátság kezdőpontjának kijelölése.

A beszélgetés következő fázisában Andor beszél a saját lehetséges halálképeiről, ami újra megdöbbeníti Jenőt. A halál ténye itt ismét aktualizálódik, ezúttal Andor személyére vonatkozóan. Halálát úgy képzei, hogy valaki majd becsapja őt, akit a halála előtt ezért felfofoz majd. Gyilkosság, halál, felfofozás ebben a sorrendben fognak visszatérni a regény történetében. Andor meggyilkolja Melát, elbeszélése után halottan találja meg barátja, aki felfofozza a holttestet. Az újsághír értelmezésében az emberi kapcsolatok határhelyzetei, az emberi élet határszituációi kapnak hangsúlyt, s a regényben elbeszél két történet is ezeknek a témáknak a variációit tartalmazza. „A kapcsolat az *én* és a *másik*, illetve az *én* és a *többiek* között közvetlenül a végső kérdések talaján jön létre [...]”¹⁶ – írja Bahtyin a dialógus egyik változatáról.

¹³ *Neretők*, 181.

¹⁴ *Neretők*, 182.

¹⁵ *uo.*

¹⁶ Mihail Bahtyin: *A beszéd és a valóság*. Gondolat, Bp., 1986. 355.

A történetmag tehát egy sűrített problémafelvetést foglal magába, az újsághír megfogalmazásmódjával létrehozott általános formában, így parabolaként is értelmezhető. Olyan parabolaként, melynek értelmezése maga a kisregény.

A *Nevetők* szövegének középpontjában a Másikkal való viszonyok, illetve annak változatai állnak, állandó vággyal a találkozásra, amely akkor történik, mikor „az ember a léttel és az alakulással, mint átellenben állóval találkozik, mindig csak egy lényel, és minden dologgal, mint lényel; ami ott van, történésben tárul föl neki, az ami ott történik, létként esik meg vele; semmi más nem jelenvaló, csak ez az egy, de ez az egy világszerűen jelenvaló; eltűnt a mérték és az összehasonlítás; rajtad áll, hogy a mértékkel nem mérhetőből mennyi lesz számodra valóságga.”¹⁷

Az „én” élettörténete a *Nevetők* mindkét elbeszéléséből úgy rajzolódik ki, mint a Másikhoz való viszony története. A Füst Milán-i szövegműből a viszonyulás-problematika egyik legjellemzőbb példája *A feleségem története* című nagyregény. A *Nevetők* és *A feleségem története* között sok az átfedési pont. A kisregény a téma és a megfogalmazás módja révén sok tekintetben a nagyregény előképének tekinthető.¹⁸ Mindkét írásban közös, hogy az elbeszélő életének egy másik emberhez kötődő szakaszát próbálja rekonstruálni a Másik és önmaga megértése végett. Az emlékezés író, újrairó gesztusa a szövegszervező mindkét szövegben. Az el-beszélés, a homályban tartás és a túlbeszélés szintén közös jellemzője e regényeknek. A nagyregény a történetek elbeszélése helyett a nyelvbe íródás történetét mondja el.

(*A feleségem története*) *A feleségem történetében* szintén kettős történetről van szó, a szerelem és önmegértés története egyazon történet két aspektusaként jelenik meg. Störr miközben értelmezi Lizzy-vel való viszonyát, a számára adott Másikat, folyamatosan új érzéseket, gondolatokat, életérzéseket fedez fel magában, a tudatosulás folyamatát járja.

A történetmag a *Nevetők*ben a regény első részében mondódik el a viszonytörténekek parabolikus sűrítésének formájaként. A struktúraismétlés, a tematika és a motívumok szintjén történik utalás a magra, de szövegszinten egyik elbeszélő sem említi újra. *A feleségem történetének* történetmagja szintén a szereplők közti kommunikáció része, de a nagyregényben csak az első rész vége felé hangzik el. Ennek oka a funkció változásában rejlik. A nagyregényben Störr problémájának egy megfogalmazási és megkérdőjelezett megoldási módjaként szerepel, a helyzet egy lehetséges értelmezéseként. A történetmag szervesen épül a két szereplő beszélgetésébe, s műfaji kerete is definiálódik a szövegben, példázatként. A hír a nagyregényben egy Störr élettörténetében szereplő alakhoz kapcsolódik, és a két szereplő, Lizzy és Störr dialógusait jellemző vitában szerepel, melyben a válasz gondolatáig jutnak el. Störr története így szól:

„– Volt nekem egyszer egy mázsamesterem, igen derék, ügyes ember, olyan, aki rakodómunkásokat is szerződtet, az angoloknál ennek stevedore a neve, elég gyakran jött ki a hajómra is mint bizalmi személy, jött egyik kikötőtől a másikig – s ezt az embert egy nap elég csúnyán megcsalta a felesége, illetve rájött, hogy megcsalja – zártam le az első tételt, s itt szünetet tartottam, mert sodortam magamnak egy cigarettát.”¹⁹ Az állításpár első tagja után, talán a hatás fokozása céljából is, Störr szünetet tart. A szituáció tudatosságát a megfogalmazásmód is mutatja: „első tétel”. A feszültségkeltés, -fokozás a második tétel ismertetése előtt történik, a regény központi problémájára irányítva ezzel a figyelmet, miként lehet a megcsalásra mint a Störrt is érintő helyzetre reagálni.

¹⁷ Martin Buber: *Én és Te*. Európa, 1991. 40-41.

¹⁸ Ezt a lehetőséget veti fel Nagy Sz. Péter írása is. (*A csepp és a tenger*. Alföld, 1988/7, 54-59.)

¹⁹ Füst Milán: *A feleségem története*. Szépirodalmi, 1970. 103. A hivatkozások a továbbiakban is erre a kiadásra vonatkoznak.

A második tétel: „– S hogy ezt hogy tűrte a mázsamester, hogy nem, erről semmit se tudok, elég abból annyi, hogy egy nap elvált tőle, megszakított vele minden kapcsolatot. Csakhogy ez se segített. Úgyis izgatott ember volt, a boldogtalan fajtán semmi se segít – most még izgatottabb lett. S addig-addig, míg egy nap rá nem szánta magát, és mégiscsak hazament. S ott ugyan elfogadott még egy csésze teát a felesége kezéből, de meg is fojtotta rögtön utána. – S itt újra szünetet tartottam.”²⁰ A megcsalás és a válás közti ok-okozati viszonyt felváltja a látszólag indokolatlan gyilkosság. Lizzy kérdése a történetmondás okára kérdez rá, példázatként értelmezve az elhangzottakat. „– És ezt mért meséli nekem? – szólalt meg a csendben. – Ez talán példázat?”²¹ Störr története egyrészt saját indulatait példázza, másrészt a burkolt fenyegetés mellett arról is beszél, hogy a helyzetnek a válás nem lehet megoldása. Az elmondott történet után következik annak értelmezése, a *Nevetőké*hez hasonló struktúra szerint paradox állításokkal, a gyilkos ellen és mellette egyaránt érvelve és folytatva a történetet.

„– Lehet, hogy példázat – ismételttem rekedten –, vegye, aminek akarja. Egy kétségtelen: hogy az ilyesminek csakugyan semmi értelme, mert minek megfojtani egy asszonyt? Az is csak emberi lény, annak is csak kell a levegő – mondja magának az ember. És mégis megteszi. S az ilyesmi túl nagy beavatkozás is a világ menetébe, mindezt tudjuk, ő is tudta – s ha már megtette, mi haszna belőle, ugye? Csakúgy szenvedett, csakúgy emésztődött tovább is az asszony után... Mondtam is neki utóbb: – maga egy nagy számár volt, Kilián Péter – mert így hívták...”

– Akkor ő már túl volt mindenem, már nem is volt mázsamester, a dokkokon dolgozott, ahol nemigen kérdezik, ölt-e valaki? Amire ez a Kilián Péter így felelt nekem:

– Azok az Úristen napjai voltak a börtönben, kapitány... – Aztán hozzátette: de azért ma is megtenném újra, meg én – és nevetett. – Mert van az úgy, hogy semmi sem segít, és hiába van önnek esze, ezt már csak az tudhatja, aki megpróbálta maga is. – Végül pedig odahajolt hozzám, és ezt súgta felém:

– Ostoba voltam, hogy elváltam tőle, tudja meg, ott kezdődik a dolog.

– No látja – feleltem én ennek az istenverte bitagnak...

Eddig szólt a történetem.”²²

A következő részben Störr összefoglalja az elmondottak szerepét: „A noteszomban is az áll, hogy jól tettem, nagyon jól, mert itt az ideje, meg kellett végre rázni kicsit – és a többi. Csupa ostobaság. Mintha bizony lehetett volna helyesen cselekedni. De még fenyegetések is vannak benne. Hogy meguntam a lovagi szolgálatokat. Mert betelt a mérték.”²³ A helyes cselekvés többszörösen megkérdőjeleződik, vonatkozik ez a beszéd-situációra, az elmondott példázatra és az alaphelyzetre. Störr szempontjából elsősorban a figyelmeztetés szerepét tölti be a történetmag, indulata, tehetetlensége ölt formát az elmondottakban. A példázat mögött álló etikai tétel, a „Ne csalj!” imperatívusza, melynek funkciója a figyelmeztetés, és részben a helyzet megértésére, megvilágítására irányuló szándék.

A störr példázatban szereplő állítaspárok és a köztük lévő viszonyok a Barthes-i struktúraelemzés szerint a következők lehetnek: Az első pár, a megcsalás és a válás tiszta ok-okozati kapcsolatban áll egymással, ezt követi az előbbi állításokkal szembenálló gyilkosság, mely már megkérdőjelezi a kauzalitást. A harmadik pár második tagja Kilián Péter további szenvedése, mely nem a bűnhődés jele nála, hanem az alaphelyzet által létrejött létállapoté, melyet a negyedik pár második tagjaként szereplő állítás – miszerint újra megtenné – világít meg. Kilián Péter történetén keresztül Störr saját tehetetlenségét,

²⁰ uo.

²¹ uo.

²² *A feleségem története*, 104.

²³ *A feleségem története*, 105.

reménytelenségét fogalmazza meg, s valóban, e jelenet után még inkább a felesége cselekedeteinek lesz kiszolgáltatva. A kapcsolat alakulástörténete szempontjából ez az első olyan beszélgetés, mely a viszony végső kérdéseit, a válást és a gyilkosságot tematizálja.

Fontos különbség a *Nevetők* történetmagjával szemben, hogy a störrí történet a szövegismétlések révén is szövegszervező erőként szerepel. Összesen még hat alkalommal történik rá utalás a regény szövegében, de mindig a szereplők kommunikációit kommentáló részben, Störr monológiájában. A regény, melynek keretét Störr monológia és feljegyzései adják, többféle beszédmódot működtet, ezek egyike az anekdotikus elbeszélés, mely előnyben részesíti több kisebb történet szerepeltetését a regényben. E történetmondói attitűd nem teszi olyan látványossá a mázsameseter történetének történetmag voltát, ám az ismétlésekkel, az állandó visszatéréssel, hasonló történetet leíró elbeszélések párhuzamos szerepeltetésével felhívja rá a figyelmet.

Lizzy későbbi válasza újsághír formájában ölt formát Störr számára. A hír egy olyan gyilkosságról tudósít, ami az egyik fél számára tarthatatlan együttélést zár le, tehát Lizzy feltételezett alapproblémájával szembeesíti Störrt. „Két unokanővér élt valahol együtt, az egyik még elég fiatal, a másik öreg, s a fiatal nagyon unta már az öregebbet, mert se nyugta tőle, se maradása. Szerelmes volt ugyanis. Nem sokat okoskodott tehát, megölte a kis öreget, a nagynénjét, méghozzá nagyon ügyesen, mert nikotinnal. Nem is derült volna ki soha, ha ő maga el nem árulja magát. Mert attól fogva már nem volt olyan ügyes. Hogy mit szólok a dologhoz.”²⁴ Lizzy a fiatallal azonosul, őt sajnálja, Störr a meggyilkolt időset. Az értelmezések eddig megfigyelt paradoxonát most a két szereplő gondolkodásmódjából következő különbségek adják. A mázsameseter történetének funkciója leszítkül, Störr az újsághírt válaszként értelmezi a saját történetével előadott fenyegetésére. „– S nem én is megfenyegettem a mázsameseterrel, ha el akarna hagyni? S most ő is megfenyeget, ha nem akarom elengedni. Ez most a felelete.”²⁵ Störrt nem a haláltól való félelem foglalkoztatja, hanem az együttélés gyötrelmeitől ijed meg. A rész végén szereplő hasonlata a Miss Bortonnal történt találkozásra és Lizzyre egyaránt utalhat, és megerősíti azt a szakirodalomban megfogalmazódó szemléletet, hogy a regény szereplői tükröződési felületként szolgálnak a störrí jellem bemutatásához. „Mert mintha tükört tartana elém, ez olyan volt. S mert egy rettenetes arc látszott ebben a tükörben. Zilált és rettenetes.”²⁶ Störr zaklatottsága és kiszolgáltatottsága, amely a mázsameseter történetében kifejeződött, Lizzy válasza révén megjelenítődött.

A történetmag harmadszor a második részben fordul elő: „Szóval, hogy elengedem-e? Vagyis pontosan úgy volt minden, ahogy elképzeltem. Megijedt a mázsameseter esetétől. El akarna menni, de nem mer.”²⁷ Störr itt is fenyegetésként és az általa kiváltott ijedtségeként, szűkített értelmezésben határozza meg a történetmag szerepét. Majd közvetlenül ezután az elmélkedés után szerepeltet két gyilkossággal végződő szerelmi históriát. Az egyiket a napilapokból idézi, a másik egy személyes élmény: tanúja lesz egy féltékenységből elkövetett gyilkosságnak. Érvelése hasonló a történetmag első szerepeltetését követőhöz, értelmetlennek tartja a gyilkosságot, sem a helyzet megoldásaként, sem büntetésként nem tudja elfogadni. Etikai rendszerébe nem fér bele sem a csalás, sem a gyilkosság, mégis megcsalja feleségét és gyilkosságot is elkövet. „Egyszóval, nevetségesek vagyunk mi a gyökerünkig, és mindennemű erkölcsi felszerelésünkkel egyetemben.”²⁸

A II. rész befejező fejezeteiben egy vitahelyzet után Störr végleg lemond a történetmag kínálta cselekvésmintáról, és a feljegyzések egy újabb funkciója is definíciódik

²⁴ *A feleségem története*, 153.

²⁵ *A feleségem története*, 155.

²⁶ *A feleségem története*, 158.

²⁷ *A feleségem története*, 189.

²⁸ *A feleségem története*, 191.

a történetmag negyedik szerepeltetésekor: „S ezek a jegyzetek talán éppen erre valók. Hogy pótoljak velük valamit, minthogy annyi mindent elmulasztottam az életben. Mert semmit se tettem, és semmit se mondtam akkor és ott, mikor annak helye és ideje lett volna. Mit csináljak?

Két dolog azonban mindenesetre kiderült a történetekből. Az egyik ez: hogy se megölni nem fogom én tudni soha, se szétverni azt a fitos orrát, vagy összetörni, ahogy annyiszor akartam. Mert ha most nem, akkor igazán soha többé. És hiába példálóztam én a mázsamesterrel. Úgy látszik, valami rettenetesen akarok én, csakhogy elégtelen vagyok ehhez... mert nem tudom én egészen elveszíteni a fejem – vagy nem is annyira teljes az indulatom? Ha pedig ez így van, akkor vegyük is tudomásul, mert aszerint kell cselekedni.”²⁹ A jegyzetek eddigi funkciói mellett – mint emlékezés, az élet egyfajta rekonstrukciója, apológia – megjelenik az élet, az események egy másképp értelmezett és megélt világa a maga radikalitásával, pótlékként. A regény története még szélsőségesebb, és a példázatként elmondott történetmagot idézi fel: Störr sosem tud igazán belenyugodni Lizzy elvesztésébe. A Füst Milán-i esztétikának kulcsfogalma az indulat, mely a látomás mellett a művészet egyik alapeleme, és melynek egyik fontos attribútuma, hogy szereti az ismétlődést.³⁰ A történetmagban megfogalmazott léthelyzet komoly indulati tartalommal töltődik fel, és az ismétlések révén egy etikailag, de leginkább érzelmileg hiteles cselekvésváltozat verbális hordozójává válik. A elbeszélte cselekvések először mellette, majd egyre inkább vele szemben fogalmazódnak meg.

A III. rész első fejezeteiben Störr már elveti a mázsamester történetét, Sanders-szel és a pszichoanalitikussal együtt. Mindhármukat élete értelmezőjeként tünteti fel, akik a saját indulataikat akarták az ő életébe belemagyarázni. A saját monologikus párbeszéde után történik a taxisofőr meggyilkolása, önvédelemből. A verbális agresszió egy másik személlyel kapcsolatban valósul meg az elbeszélésben.

Störr a jegyzetelés szokását Dedin révén alakítja ki a saját életében. A regény nem más, mint amire az alcím is utal: *Störr kapitány feljegyzései*. Ezek a feljegyzések részben már meglévő jegyzetek, de nagyrészüik folyamatosan születnek. A folyamatos keletkezés során újabb és újabb funkciók rendelődnek az íráshoz, s a regény elejétől szakadatlanul ígért rendszer, a störr-i megértés rendszere helyett újabb és újabb nyitott kérdéseket jár körül az elbeszélő. Rendszerépítés helyett a megértés újra és újrarájzolódó kérdéseit mutatja be a megértésre irányuló vágy állandó jelenlétével.

A feljegyzések és a mellette artikulálódó narrátori hang néha bepillantást enged a feljegyzések szövegébe. A mázsamester története e lapokon is megjelenik. „S a mázsamester szavait külön oldalra, amit a bírónak mondott, mikor a pere volt: „Több igazam van, mint amit elmondani lehet. S az Isten úgy legyen irántam irgalmas. És maguk iránt is, bíró urak.”³¹ Lizzy leleplezése és az önvédelemből elkövetett gyilkosság utáni éjszákán kerülnek Störr noteszébe e megjegyzések, a mázsamester szavaival a saját helyzetét érzékeltetve.

A történetmag a harmadik rész befejező fejezetében szerepel utoljára, mikor Störr és Lizzy közös élete véget ér. Störr elengedi szökésben lévő feleségét szeretőjével, s egyben a mázsamester története által megfogalmazott magatartásminta lehetőségétől is búcsút vesz. A korábbi hol részleges, hol teljes azonosulás megszűnik. „– Mert nem vagyok én mázsamester. Mert hogy én ennek az asszonynak a hóhéra legyek...”³²

A regény sokszorosan visszatérő történetmagja a *Nevetőkéhez* hasonlóan egy határhelyzetet jelenít meg – élet és halál határmezsgyéjét – és az emberi kapcsolatok lezár-

²⁹ *A feleségem története*, 281.

³⁰ Füst Milán: *Látomás és indulat a művészetben*. Kortárs, 1997. 422.

³¹ *A feleségem története*, 358.

³² *A feleségem története*, 386.

hatatlan voltát példázza. A történetek struktúrájában a szokatlannak, a renden kívül állónak van hírértéke. A megszokottól való eltérés a *Nevetők* esetében a választott halálnemben, a túlélésben és a tévedésben jelenik meg. A nagyregényben a válás utáni gyilkosság és a kapcsolat foglyaként továbbélő ember példázza a störi történet alapszerkezetét. Némi egyszerűsítéssel a *Nevetők*beli történet a bűn, *A feleségem története* a bűnhődés fogalmait járja körül mindkét helyzetet alapvető, emberi létszituációként értelmezve. Mindkét regény főszereplői egy harmonikus, rendezett világ felbomlásának és folytonos újrendeződésének lesznek tanúi, melyet a megismerés vágya hív életre.

A Gerber által definiált funkcióknak a störi történetmag sajátosan tesz eleget. Első funkciója – hogy feltárja a dolgok működésének mikéntjét – a fenyegetés pragmatikus funkcióját is szolgálja, de mellette a definiálandó hierarchiát megfordítja, s a megcsalt elsőbbségét felcseréli a hűtlenére. Egy újabb funkciónak megfelelően leírja a szituáció problematikáját és megoldhatatlanságát. Cselekvésmintákat nyújt mindkét félnek: Störr számára a „büntetés” és annak hiábavalósága jelenik meg, a feleséget pedig a „Ne csalj!” imperatívuszának való megfelelésre szólítja fel. Emellett funkciója és célja is a közösség, a kapcsolat helyreállítása lenne, ehelyett a további szerepeltetésekor főként fenyegetésként jelenik meg. A történetmagra történő utalások vagy a szereplők kommunikációs helyzetében megjelenve fenyegetésként értelmezik a történetet vagy, mint Störr számára adott minta, mely azonosulási felület lehetőségeként egyre határozottabban példázza a kapitány szembenállását.

A Füst Milán-i alkotástechnika egyik sajátosságának, a mű központi gondolatát, sőt akár a regényben megfogalmazódó történeteket is magába sűrítő történetmagoknak a vizsgálata az elbeszélő rendszeralkotás iránti vágyára és a struktúra korlátozott érvényességének felismerésére irányította a figyelmet. A strukturális magként definiált történetmag a két regényben a viszonyrendszerek szövevényes, az ok-okozatiság helyett egy másfajta, folyamatosan újrendeződő történésekből álló felépítést mutat be. A történetmagokban szerepeltetett hírek a szereplők kommunikációjának során hangzanak el, felolvassák vagy elmondják, és értelmezik őket. Funkciójuk sokrétű, a művek alapgondolata mellett a kisregény struktúráját is leképezik. Fontos kommunikációs helyzetben hangzanak el, s a szereplők a saját helyzetükre, élethelyzetükre vonatkoztatják a benne foglaltakat. A közösség kialakításának és az azt meghatározó rendnek is eszközei. A felrajzolt viszonyrendszer mellett a regények egyik alapgondolata, a személyes kapcsolatokban jelenlévő határok kérdése fogalmazódik meg a történetmagokban. A parabola és a példázat szerepét is maradéktalanul betöltik e sűrítvények a regényekben. A lét-helyzetek és a hozzájuk szorosan kötődő kapcsolatok, viszonyok megértésének folyamatáról, a megismerés részleges és folyamatos voltáról tudósítanak e történetmagok köré épülő szövegek.